

УДК 81'44

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-82-33>

ДОСЛІДЖЕННЯ ТИПОЛОГІЇ МОРФЕМ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Пестушко А. В.

викладач

*Херсонський політехнічний фаховий коледж
Державного університету «Одеська політехніка»
вул. Небесної Сотні, 23, Херсон, Україна
orcid.org/0000-0002-7240-4392
apestushko@gmail.com*

Гончарова В. Б.

викладач

*Херсонський політехнічний фаховий коледж
Державного університету «Одеська політехніка»
вул. Небесної Сотні, 23, Херсон, Україна
orcid.org/0000-0003-3665-3882
gonvic@ukr.net*

Ключові слова: морфема, словотвір, префікс, суфікс, морфологія.

Пропонована стаття присвячена дослідженню типології морфем в англійській та українській мовах. У статті проаналізовано продуктивність англійських словотвірних суфіксів та префіксів та охарактеризовано способи словотвору в сучасній англійській та українській мовах. У процесі роботи висвітлено основні етапи наукової думки в галузях лінгвістики та морфології, розглянуто такі поняття, як «морфема», «словотвір» «префікс», «суфікс», а також проаналізовано зразки прикладу морфем англійської мови та здійснено їх типологічний аналіз українською мовою. Проведено системний аналіз будови виразників цієї категорії, з'ясовано їхні функціональні диференційні ознаки. Визначено площини спільного та відмінного у структуротвірному вимірі. Виділено й описано функціональні моделі та морфонологічні перетворення, які супроводжують процес виникнення демінутивів. З'ясовано, що англійська лексика характеризується продуктивністю афіксального способу словотворення, який є підвидом морфологічного способу. Встановлено, що одними з найпродуктивніших способів іменникового словотвору є суфіксальний та префіксальний спосіб. Суфікс та префікс володіють семантичною функцією і можуть відображати належність деривата до певної семантичної групи. У статті виявлено та проаналізовано семантичні груп відповідно до значення, якого набувають похідні іменники, приєднуючи суфікси й префікси до похідної основи. Проаналізовано продуктивність дієслівних, іменникових і прикметникових основ у процесі утворення похідних іменників в українській мові. Виділено й проаналізовано словотвірні типи морфем, з'ясовано продуктивність словотвірних моделей в англійській та українській мовах. Встановлена відповідність різних видів словотвірних моделей у процесі утворення похідних лексичних одиниць різних сфер вживання у досліджуваних мовах. Крім того, у статті розглянуто порівняльний аспект вивчення морфологічного словотвору в англійській та українських мовах на прикладі префіксів та суфіксів та охарактеризовані спільні та відмінні риси морфем в англійській та українській мовах.

RESEARCH ON THE TYPOLOGY OF MORPHEMES IN ENGLISH AND UKRAINIAN

Pestushko A. V.

Teacher

*Kherson Polytechnic Professional College
of Odesa Polytechnic State University
Nevesna Sotnya str., 23, Kherson, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7240-4392
apestushko@gmail.com*

Honcharova V. B.

Teacher

*Kherson Polytechnic Professional College
of Odesa Polytechnic State University
Nevesna Sotnya str., 23, Kherson, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3665-3882
gonvic@ukr.net*

Key words: *morpheme, word-formation, prefix, suffix, morphology.*

The proposed article is devoted to the study of typology of morphemes in the English and Ukrainian languages. The paper analyzes the productivity of English word-formation suffixes and prefixes, and characterizes the ways of word-formation in the modern English and Ukrainian languages. The main stages of scientific thought in the branch of linguistics and morphology have been reflected, such notions as “morpheme”, “word-formation”, “prefix”, “suffix” have been considered, and also the examples of morphemes in English and Ukrainian have been analyzed. We have analyzed the systemic structure of the variants of this category, and clarified their functional differentiation. The Common and different planes in the structure of words in Ukrainian have been determined. Identified and described functional patterns and morphological transformations that accompany the process of the Derivation of the deminutive. It is found that English vocabulary is characterized by the productivity of affixal mode of word formation, which is a subordinate to morphological mode. It has been established that one of the most productive ways of nominative word formation are suffixal and prefixal ways. Suffix and prefix have a semantic function and can reflect derivatives belonging to a certain semantic group. The semantic groups according to the meaning acquired by derivatives by adding suffix and prefix to the derivative base are revealed and analysed in this paper. The performance of the verbal, nominative and adjectival bases in the formation of derivative nominatives in the Ukrainian language is analyzed. Word-formation types of morphemes have been singled out and analysed, the productivity of word-formation models in English and Ukrainian has been elucidated. The correspondence of different types of word-formation models in formation of derivative lexical units of different spheres of usage in researched languages is determined. Besides, the article deals with the comparative aspect of the study of morphological word-formation in the English and Ukrainian languages on the examples of the prefixes and suffixes, and characterizes general and distinctive morphemes in the English and Ukrainian languages.

Постановка проблеми. Англійська мова постійно вдосконалюється й розвивається. Збільшення лексичного словника – це один із найважливіших факторів розвитку мови, що свідчить про його характер. Лек-

сика знаходиться в стані постійного розвитку, що відбувається відповідно до законів мови.

Мова знаходиться в русі, словотвірні процеси протікають у ній постійно (як у повсякденній, так

і в літературній мові). Насамперед це зумовлено швидкозмінними технологіями в цій галузі. Нові лексичні одиниці народжуються за нестандартними зразками і часом в ірраціональний спосіб, в процесі їх утворення знімаються наявні обмеження на правила словотворення, руйнуються мовні норми, що викликає певні труднощі.

Для успішного оволодіння іншою мовою важливі не тільки знання відмінностей між мовами, а й розвиток когнітивної та мовної емпатії, тобто вміння поглянути на світ очима носія мови, що вивчається, і вербалізувати це вміння у своїй іншомовній мовленнєвій діяльності, що дасть нам змогу успішно здійснювати комунікацію «без кордонів культур», а також застосовувати це вміння в практиці навчання англійської мови або власній перекладацькій діяльності.

Аналіз дослідження. Нині рівень розвитку лінгвістики характеризується інтересом до вивчення особливостей словотвору. Порушені питання про статус словотворчих значень та словотворчих одиниць тощо. Питаннями словотворення займалися різні науковці-мовознавці, такі як І. Селіванова, В. Несенко, В. Виноградов, Ф. Фляйшер, І. Степанова, М. Чередниченко та інші. Питання виникнення, розвитку та особливостей використання нових слів цікавить лінгвістів, особливо в наш час. Особливістю цього процесу стала розкутість мови і, як наслідок, значна кількість різноманітних новоутворень. Проблеми новоутворень у різний час присвячували роботи такі вчені, як В. Щедогубова, А. Павлюк, І. Корунець, А. Омельниченко, І. Зацний, В. Карабан, В. Клименко. У процесі дослідження літератури з цієї теми виявилось, що неповністю розкрита проблема порівняльного аналізу морфем англійської та української мов. Цим пояснюється актуальність цього дослідження.

Метою роботи є розгляд особливостей морфем англійської та української мови. Відповідно до цієї мети в роботі передбачається вирішити такі **завдання**:

- охарактеризувати способи словотворення в англійській та українській мовах;
- дати визначення поняттю «морфема»;
- розглянути типи морфем англійської мови;
- проаналізувати відмінності та спільні риси морфем у досліджуваних мовах.

Об'єктом дослідження цієї роботи є словотвір в англійській та українській мовах.

Предмет дослідження – особливості морфем англійської та української мови.

Виклад основного матеріалу. Термін «словотвір» має два основних значення, які слід чітко розрізняти. У першому значенні він вживається для вираження постійного процесу утворення нових слів у мові. Мова перебуває в стані безпе-

рвеного розвитку, що включає певні мовні процеси, в тому числі і створення нових лексичних одиниць. Цей процес отримав назву «словотвір».

Структура кореневих слів являє собою підсумок процесу утворення цих слів. Створення нових лексичних одиниць відбувається за певними словотворчими моделями, історично сформованими в цій мові. При цьому однією з ключових проблем словотвору є проблема продуктивності моделі чи способу словотворення.

Продуктивність є головною характеристикою одиниці мови. Морфема визначається як елементарна значна частина слова. Вона будується фонемами, причому найпростіші морфемні включають лише одну фонему. Функціональна специфіка морфем полягає в тому, що вона виражає абстрактні, абстрактні («сигніфікативні») значення, які служать матеріалом для формування більш конкретних «номінативних» значень слів (що втілюються в мові в зовсім конкретних «денотативних» або «преференційних» значеннях). Інакше кажучи, семантику морфем з позиції її функціонального призначення в мові можна визначити як «сублексемну» [1, с. 28].

Морфема, на відміну від слова, не самостійна синтаксична одиниця, тобто в мові може вживатися тільки як компонент слова, і семантична одиниця, оскільки не може служити засобом називання денотата. Носіями основного лексичного значення є морфемні кореневі, а носієм значення додаткового – афіксальні, які залежно від позиції в слові іменуються префіксами (стоять перед коренем) і суфіксами (займають позицію після кореня).

Словниковий склад мови постійно поповнюється новими словами. Поповнення відбувається двома шляхами: запозиченням з інших мов і словотворенням. Нові слова створюються відповідно до законів граматичної будови англійської мови, за зразком вже наявних у мові слів і завжди оформляються як певна частина мови (іменник, прикметник, дієслово, прислівник і т.д.) з усіма ознаками цієї частини мови [1, с. 36].

Усі англійські слова можна поділити на три класи: прості, похідні і складні. Простими є слова, що складаються з одного кореня. Похідні слова утворюються шляхом приєднання до вихідного слова префіксів і суфіксів, які разом називаються афіксами. Знання словотворчих афіксів англійських іменників, прикметників, дієслів і прислівників дає змогу не тільки з легкістю утворювати ту чи іншу частину мови від вже знайомого слова, але й визначати значення слова, не користуючись словником. Складне слово – це слово, отримане в результаті складання двох або більше слів або їх основ в одну [4, с. 25].

Часто в англійській мові слова, що належать до однієї частини мови, утворюють слова, що

належать до іншої частини мови. Найчастіше це відбувається додаванням суфіксів: to work *працювати* – a worker *працівник*. Можливий інший спосіб, який отримав назву «конверсія», тобто перехід слова з однієї частини мови в іншу без зміни форми: to work *працювати* – a work *робота*. В англійській мові виділяють кореневі і афіксальні типи морфем. Значення кореневої морфеми визначає або уточнює значення афіксальної, як це відбувається, наприклад, у словах із префіксом *super-*, який має низку відтінків значення: 1) *situated directly over smth*; 2) *above*; 3) *more than, beyond the norm*; 4) *exceeding by*. Ці відтінки реалізуються в поєднанні з кореневими морфемами з різним значенням [5, с. 60].

Афіксальні морфеми вносять зміни у слово, вони своєю чергою поділяються на словозмінні (модифікують граматичне значення) та словотворчі (модифікують лексичне значення). Перші виконують граматичну роль, не впливаючи на лексичне значення слова. Словозмінні афікси універсальні, тобто застосовні для всіх (або більшості) слів цієї граматичної категорії. Прикладами можна назвати суфікси ступенів порівняння *-er* і *-est*, суфікс *-s*, який утворює регулярні форми множини іменників, суфікс *-ing* і т. д. Результат застосування такого типу афіксів – поява нової словоформи [6, с. 75].

Афікси словотворчі вносять нове лексичне значення, додаткове щодо того, що вже міститься в кореневій морфемі. Словотворчі афікси універсальністю не володіють, хоча, на перший погляд, і застосовуються досить регулярно в процесі створення нових слів від того ж кореня. Наприклад, суфікс *-ess* легко розпізнається носіями як суфікс із значенням жіночого роду в словах *tigress*, *actress*, *hostess*, *lioness* і ін. Однак універсальним він не є, що добре видно хоча б з неможливості утворити слова * *cattess* або * *guestess* за тією же моделлю.

У морфемі є дві сторони: семантична – зміст, тобто значення, яке ми вкладаємо в слово, і фонетична – безпосередньо саме слово, яке передає закладений у нього сенс. Незважаючи на те, що англійська і українська мови належать до однієї і тієї ж сім'ї мов – індоєвропейської, типологія їх морфологічних систем у результаті своєрідного історичного розвитку цих мов різко відрізняється одна від одної. Це, перш за все, можна простежити у морфологічній структурі слів як однієї, так і іншої мови. Так, в англійській мові більшість слів, що належать до знаменних частин мови, є одноморфемними, в яких коренева морфема одночасно виступає як твірна основа і як самостійне слово, наприклад:

морфема	слово	слово	значення
<i>Sister-</i>	<i>sister</i>	<i>sister+ hood</i>	<i>сестринство</i>
<i>Love-</i>	<i>Love</i>	<i>Love+ ship</i>	<i>відносини</i>

Цілісність слова полягає в його фонетичній, граматичній і семантичній єдності. Фонетичну єдність слова в українській і англійській мовах забезпечує наголос, семантичну єдність – здатність слова позначати єдине і окреме поняття, а граматичну єдність – розходження властивостей морфеми і цілого слова. Частини слова (морфеми) не здатні бути членами речення, що й забезпечує граматичну цілісність слова в реченні. Високий ступінь цілісності слова спостерігається і в англійській, і в українській мовах, тому що вони обидві належать до семітського типу [6, с. 32].

Членованість слова на основу і флексію встановлюється шляхом зіставлення словоформ одного слова. Членованість основи слова з'ясовується в процесі зіставлення родинних слів. В обох мовах є як похідні, так і прості основи. В українській мові похідних слів більше, ніж в англійській.

Похідні слова створюються в мовленні з продуктивними мовними моделями, слова, що відтворюються, існують у лексичній системі мови та вживаються мовцем у мовленні в готовому вигляді. Такі слова частіше зустрічаються в англійській мові внаслідок регулярності й продуктивності словотворчих моделей та аглютинативного з'єднання морфів під час словотворення. В англійському слові може бути від одного до шести морфів. Слово з однієї морфеми може бути будь-якою частиною мови: *nice*, *day*, *do*, *late*, *with*, *each*, *and*, *the*.

В англійській мові широко представлені слова з двох морфів: *therefore*, *daytime*, *without*, *nicer*, *overdo*, *everyone*, *lately*. Не так вже й рідкісні триморфні слова: *daydreamer* (мрійник), *enlighten* (просвіщати), *disdainful* (зневажливий), *comfortably* (зручно) [5, с. 64]. Зустрічаються слова чотириморфні: *enlightenment* (просвіта), *enragedly* (люто), *representational* (муновий). Суфікси зустрічаються в словах значно частіше, ніж префікси. Інтерфікси надзвичайно рідкісні. Прості одноморфні слова не мають словотворчого афікса і характеризуються так званою нульовою флексією, яка є джерелом омонімії словоформ. Наприклад, нульова флексія може виражати різне: *house* – іменник, «називний відмінок, одина»; *small* – прикметник, «позитивний ступінь порівняння»; *dance* – як іменник, «називний відмінок, одина»; як дієслово «однина і множина теп. часу»; може виражати наказовий спосіб. Оскільки такі одноморфні слова формально не закріплені за певною частиною мови, їх важко перекладати в складі речень: *Plants discharge gas. Air pockets cause bumps. Mortar knits bricks.* Під час перекладу таких слів варто більше спиратися на порядок слів у реченнях і контекст [2, с. 71].

Ще одна особливість англійської мови – омонімія формозмінних афіксів. Наприклад, суфікс *-s* – показник 3-ї особи, однини дієслова і множини іменника. В українській мові слово може містити до восьми морфів, наприклад, *поназатисувались*.

Одноморфними серед українських самостійних слів можуть бути іменники (*колібри*), прикметники (*хакі*), прислівники (*тепер*) [5, с. 60].

В українській мові частіше, ніж в англійській, зустрічаються слова з трьох або чотирьох морфем. Як і англійській, в українській мові зустрічаються афікси чотирьох типів: флексії (*новий, рідкий, поширений*), префікси (*підйом, приїзд, прекрасний*), суфікси (*ємність, вітерець, сонячний*), інтерфікси (*лісоруб, пароплав, землемір*) [3, с. 81].

Характерна для англійської мови структура слова: корінь = основа = слово. В українській мові структура часто складніша: корінь + суфікс = основа; основа + флексія = слово. Зіставлення показує аналітизм англійського слова, більш високу самостійність основи і кореня. Водночас англійська мова не позбавлена афіксальної морфології, наприклад, від основ утворюються слова *friendship, freedom, speech*. В останньому прикладі спостерігається фузійна зміна основи [3, с. 82].

У морфологічних системах двох мов існують такі основні типологічні відмінності: в англійській мові більшість слів знаменних частин мови є одноморфемними утвореннями, де коренева морфема виступає як основа і як самостійне слово: *book – bookish, brother – brotherhood*. В українській мові знаменні слова складаються з двох морфем – кореневої і афіксальної – і рідше трьох – кореневої, основотвірної, суфікса і афіксальної: місто – міський, весна – весні. В українській мові як флексії іменників, так і особисті флексії дієслова мають варіанти, не передбачувані фонетичними правилами: *інженери, майстри, пишуть, говорять, значність* [5, с. 61].

Англійські флексії іменників і часу дієслова є показниками однієї граматичної категорії. Тільки дієслівна флексія -s- висловлює здвоєне граматичне значення - 3-я особа однини. В українській мові всі флексії висловлюють одночасно значення кількох граматичних категорій.

Висновки і перспективи подальших проблем. Для зіставлення української та англійської мов виділяють три критерії виділення констант:

1) критерій функціональної тотожності порівнюваних морфем, наприклад, морфем числа;

2) критерій відповідності загального конкретному: окремі відмінки мають свої ознаки, але всі вони володіють загальною ознакою – вираження ставлення предмета, що позначається, до інших предметів;

3) критерій широкого охоплення лексичних одиниць, тобто порівняльний аналіз, охоплює не окремі слова, а цілий клас однорідних у граматичному плані слів, наприклад, два великих класи слів – істота й неістота.

У морфологічних системах двох мов існують такі основні типологічні відмінності: в англійській мові більшість слів знаменних частин мови є одноморфемними утвореннями, де коренева морфема

виступає як виробнича основа і як самостійне слово. В українській мові знаменні слова складаються з двох морфем – кореневої і афіксальної – і рідше трьох – кореневої, основотвірної, суфікса і афіксальної: місто – міський, весна – весні.

Перспективи досліджень зумовлені подальшими розробками проблем типології української та англійської мови на різних мовних рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови. Запоріжжя : Запорізь. ун-т, 2008. 429 с.
2. Клименко Л.В. Продуктивні моделі творення неологізмів. *Вісник Прикарпатського університету*. Філологія. 2001. Вип. 7. С. 71.
3. Корунець Л.І. Категорія димінутивності в англійській та українській мовах. *Мовознавство*. 2001. № 4. С. 81–85.
4. Омельченко Л.Ф. Телескопійні слова сучасної англійської мови та їх структурно-семантична характеристика. *Збірник Львівського університету*. Іноземна філологія. 2003. Вип. 15. С. 24–29.
5. Павлюк А.Б. Типи слів за морфемною будовою в сучасній англійській мові. *Науковий вісник ВНУ*. 2002. № 5. С. 60–69.
6. Чередниченко В.О. Інноваційна фразеологічна вербалізація в англійській мові (лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний параметри). Запоріжжя : Запорізький національний ун-т., 2005. 220 с.

REFERENCES

1. Zatsnyi Yu.A. Rozvytok slovnykovoho skladu suchasnoi anhliiskoi movy. Zaporizhzhia: Zaporiz. un-t, 2008. 429 p. [in Ukrainian].
2. Klymenko L. Produktivni modeli tvorenna neolohizmiv. Journal of the Pre-Carpathian University. Philology. 2001. Nr 7. p. 71. [in Ukrainian].
3. Korunets L.I. Katehoriia dyminutyvnosti v anhliiskii ta ukrainskii movakh. Linguistics. 2001. Nr 4. Pp. 81–85. [in Ukrainian].
4. Omelchenko L.F. Teleskopiini slova suchasnoi anhliiskoi movy ta yikh struktarno-semantychna kharakterystyka. Journal of the Lviv University. Foreign Philology. 2003. Nr 15. pp. 24–29. [in Ukrainian].
5. Pavliuk A.B. Typy sliv za morfemnoiu budovoiu v suchasni anhliiskii movi. VNU Scientific Journal. 2002. Nr 5. pp. 60–69. [in Ukrainian].
6. Cherednychenko V.O. Innovatsiina frazeolohichna verbalizatsiia v anhliiskii movi (linhvokohnityvnyi ta sotsiolinhvistychnyi parametry). Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi un-t., 2005. 220 p. [in Ukrainian].